

خیام؛ کوچه بودها و نابودها

گروه تاریخ و هویت اسیر تکامل کوچه‌های مختلف شهر هرکدام داستان خاص خود را داردند. برخی از این مسیرها در اصل جانشین مسیری دیگر هستند که به‌دلایلی چون لزوم کوتاه شدن مسیر قبلی، ایجاد خیابان‌های جدید و حتی احداث مجموعه‌ای تازه در بخشی از شهر متولد شده‌اند. فرعی شماره ۲۴ خیابان امام خمینی^(*) کنونی جزو این کوچه‌ها محسوب می‌شود. دلیل ایجاد این مسیر تغییر کاربری بخشی از بااغ‌های بزرگ محدوده خیابان ارج مشهد به کنسولگری بریتانیا کیم است؛ درواقع پس از احداث ساختمان کنسولگری است که این کوچه ایجاد می‌شود تا نمایندگی سیاسی بریتانیا در مشهد آن دوران که هنوز خیابان پهلوی ساخته نشده بود. دسترسی پذیرفته شده‌ای به ارج و بازار شهر داشته باشد. گواه این ادعای هم بقایای سردر و روایی بااغ کنسولگری در این کوچه است.

به ساختمان مرکزی شهریانی تبدیل شد. همچنین اندکی بعد، ساختمان مرکزی بیمه ایران، شعبه خراسان، در این کوچه مستقر شد. اما مهم‌ترین تحول کوچه در نیمه نخست سده گذشته، افتتاح سینما آسیا در مهر ۱۳۳۹ خورشیدی توسط عباس اسکوئیان بود. ایجاد این سینما باعث شد رفت‌آمد جوانان به این کوچه افزایش پیدا کند و به مرور این مسیر در بین مردم به نام کوچه سینما آسیا شناخته شود. در سال‌های بعد با تقسیم یکی از پلاک‌های بزرگ جنوبی کوچه به چند پلاک کوچک‌تر، یک فرعی بنیست جدید و دردار در جنوب کوچه متولد شد و از دیگر سوی یگانه فرعی شمالی کوچه پس از ایجاد سالن تابستانی سینما آسیا از احالت کوچه‌ای مستقل به مسیری برای دسترسی به این سالن تغییر کرد. همچنین در سال‌های پایانی این دوره، تعدادی از پلاک‌های ابتدایی کوچه پس از استقرار فروشگاه‌های لوازم روشنایی در خیابان اخوند خراسانی به این کاراخصاص پیدا کردند. ناگفته نماند که این کوچه از سال ۱۳۳۷ خورشیدی به همت مرحوم حاج طالب زمانی راد، میزبان یکی از قدیمی‌ترین ساند و پیچ فروشی‌های مشهد شد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی
کوچه خیام در دوره پهلوی روگار تکامل خود را پشت سر گذاشت. ولی سال های حد فاصل دهه ۷۰ تا پایان قرن چهاردهم خورشیدی، دوران نابودی و تخریب بنایی جنوبی ابدی است که هر کدام بدلیل حضرت ابوالفضل^(ع) از دیرگنام هایی است که هر کدام بدلیل استقرار مجموعه اشارة شده در این کوچه برای سال های طولانی مورد استفاده مردم قرار می گیرند.
قرار داشتن نخستین ساختمان شهریانی مشهد در این کوچه، همچنین باعث شهرت آن به عنوان کوچه شهریانی در بین مردم شده است. عناوین کوچه ۱۱۳ به دلیل استقرار مرکز ۱۳ شهرداری، کوچه بیمه ایران به دلیل استقرار دفتر اصلی این شرکت، کوچه کنار کنسولگری و کوچه چایخانه زوار، نیز هر کدام در برگه ای از زمان محل توجه مردم قرار گرفته و از آن برای معرفی کوچه یاد شده است.

تا پایان دوره قاجار هرچند براساس استناد موجود، سنگ بنای مجموعه ارگ مشهد را در آخرین روزهای حکومت صفویان، ملک محمود سیستانی گذاشته است. همان مدارک نشان می دهد که در آن دوران، این مجموعه اتصال مستقیمی با بازار نداشته است. به عبارت ساده‌تر، ایجاد کوچه امام خمینی ۲۴ بهخشی از مسیر مستقیم متصل کننده مجموعه ارگ حکومتی به بازار شهر و سپس حرم مطهر رضوی بوده. در ابتدای ایجاد این مجموعه در دستورکار حاکمان نبوده است. این امر را به راحتی می توان با رجوع به نقشه دالمج مشاهده کرد که در سال ۱۲۴۸ خورشیدی یعنی اواسط دوران ناصرالدین شاهی ترسیم شده است. در این نقشه هرچند راه ارباطی بین میدان بزرگ وقت و بازار ترسیم شده است، این مسیر، کوچه کنونی نیست؛ زیرا از انتهای این میدان و نه از رویه رروی باعث دیوان اعلا و موازی میدان آغاز می شود. این وضعیت در سال‌های بعد به نحو تأمیل برانگیزی تغییر پیدا کرده است. مدارک موجود نشان می دهد که در سال پایانی حکومت قاجارها و با توجه به تغییر و تحولات رخداده در محدوده ارگ حکومتی، مسیری مستقیم از مقابل باعث دیوان اعلا به سمت بازار وجود داشته است که بهخش نخست مسیر ترسیم شده در نقشه دالمج یگانه فرعی جنوبی آن محسوب می شود. همین مدارک تأکید می کند که بهخش عمده جنوبی این مسیر به کنسولگری بریتانیا در مشهد اختصاص داشته است و به عبارت بهتر تأسیس این مجموعه در بخشی از محوطه سرسیز ایوانی محله ارگ، باعث تغییر مسیر کوچه متصل کننده این محدوده به بازار اصلی شهر شده است. وجود کنسولگری بریتانیا در بخش ابتدایی این کوچه، ساختار آن را بسیار خاص کرده بود. به نحوی که در این بخش، منازل مسکونی به ندرت به چشم می خورد و اغلب مجموعه های ایجاد شده در این کوچه، تجارت‌خانه های منتبض به هندی ها و غیر ایرانی های وابسته به کنسولگری بود. یگانه خانه شناسایی شده از آن دوران در این کوچه، خانه تاریخی اما تخریب شده و هاب زاده است.

به کارواش بوده است. دومین بنای مهم کوچه که در این سال ها قربانی نوسازی شد، خانه تاریخی وهاب زاده بود. این بنایکه براساس استناد، یکی از مکان های مورد استفاده رضا شاه در نخستین سفرش به مشهد بوده و مهرماه سال ۱۳۸۴ خورشیدی، شماره ۱۳۴۲۲ در فهرست آثار ملی ایران را به خود اختصاص داده است. در نخستین سال های دهه ۹۰ به طور کامل تخریب شد.

سومین بنای قابل توجه تخریب شده در این کوچه، پلاک نخست جنوبی از سمت خیابان امام خمینی^(۴) است. این بنایکه آخرین کاربری اش شرکت تعاقنی بانک بود. تخریب شد تا مجموعه ای اقامتی برای کارکنان همان بانک در آن ایجاد شود اما برخی موانع امنیتی، مانع این امر شد و زمین آن ها اکنون در حصاری چوبی گرفتار است.

اما مهمن ترین بنای تخریبی کوچه همان بنایی است که از سال ۱۳۳۹ خورشیدی باعث تغییر مخاطبان کوچه شد. سینه‌آسیا که از آن به عنوان حافظه تاریخی سینمای خراسان رضوی یاد می شد، جمعه ۲۸ خرداد ۱۴۰۰ تخریب شد تا بدین گونه، آخرین سینمایی کامل محدوده خیابان ارگ هم از صحنه چغافلی‌زادف و زمین آن در پشت دیواری آجری رها شود. البته در طول این مدت، ساخت و سازهای به نسبت قابل قبولی هم در کوچه انجام شده است.

مهمن ترین این بنایها، درمانگاه خیریه شبانه روزی حضرت ابوالفضل^(۴) در نیمه نخست بهخش شمالی کوچه و در مجاورت کنسولگری پاکستان در زمین وقفی حاج محمد رزگ بشی در سال های ابتدایی دهه ۷۰ است؛ مجموعه ای که در سال های اخیر فاز دوم آن هم در حال احداث است. دیگر بنای مهم ایجاد شده در این سال ها مجموعه موسوم به صادقیه آیت‌العظمی سیستانی است که در بخشی از خراوه خانه تاریخی وهاب زاده احداث شده است. یگانه فرعی شمالی کوچه نیز که مدت ها به عنوان ورودی سالن تابستانی سینمایی آسیا مورد استفاده قرار می گرفت، پس از تخریب آن به کوچه ای در دار بنایی نوساز در انتهای آن تبدیل شد. بدین گونه کوچه امام خمینی ۲۴ یکانه کوچه مشهد شد که نیمی از فرعی های آن بن سنت در دار هستند. سرانجام اینکه در سال های اخیر، مجموعه بنایهای ابتدایی بهخش جنوبی کوچه، بازسازی شده اند و به عنوان فضاهای

ایجاد خیابان پهلوی، کوچه از مجموعه بقایای ارگ حکومتی مستقل شد. درده بعد با تولد خیابان خاکی و تبدیل آن به آخوند خراسانی، انتهای کوچه نیز مشخص شد و بدین گونه سرنوشتی جدا از بخش شرقی کوچه پیدا کرد که به محدوده بازار متصل می شد. براساس نقشه سال ۱۳۳۳ خورشیدی کوچه دارای دو فرعی جنوبی و یک فرعی شمالی است که دو فرعی جنوبی به ترتیب به مسیر منتهی بانک ملی مرکزی و اداره گمرک وقت پیوسته بودند و از این طریق به سایر فضاهای شهری متصل می شدند. اما یگانه فرعی شمالی، بن بست بود. در این دوره کم کم باع های باقی مانده در دو سوی کوچه به بناهای اغلب تجاری تبدیل شدند.

دو مجموعه چاپخانه زوار به عنوان یکی از نخستین چاپخانه های مشهد در سال ۱۳۲۳ خورشیدی و شرکت ب ب یا همان صنایع ایران چوب، به عنوان نخستین مجموعه تولید صنایع چوبی مدرن مشهد، در سال ۱۳۲۷ خورشیدی در این کوچه تأسیس شدند. در همین دوره، نخستین پلاک شمالی کوچه هم از سوی مرحوم قدس بزرگ به بارچه فروشی تبدیل شد.

ساختمان شهریانی مرکزی مشهد، یگانه بنای دولتی در دهه های ابتدایی سده چهاردهم هجری شمسی در این کوچه بود که ابتدایی پاییس سوار شهر در آن مستقر بود و سپس باشد از خانواده های ابریشمی، عباسی، زینل زاده.

کوکبی به عنوان دیگر خاندان هایی نام برد که بخش فعل در کوچه امام خمینی ۲۴ محسوب می شوند.

باید از خانواده های ابریشمی، عباسی، زینل زاده.

خود رادر این کوچه سپری کرده اند.

An aerial map showing a residential area with a grid pattern of streets and plots. A specific plot in the center-left is highlighted with a red rectangular box. The map includes property boundaries, street names, and some handwritten notes.

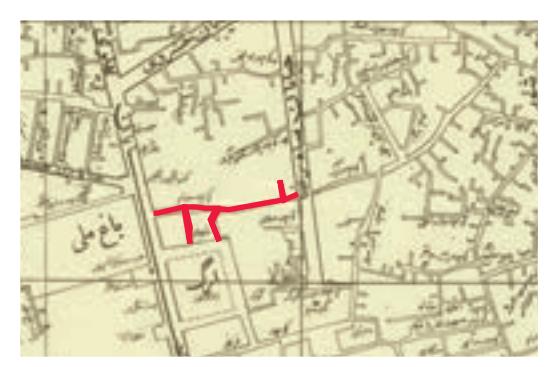
محدوده احتمالی کوچه خیام در نقشه دالمج / سال ۱۲۴۸

محدوده احتمالی کوچه خیام در نقشه هرتسفیلد / سال ۱۳۰۳

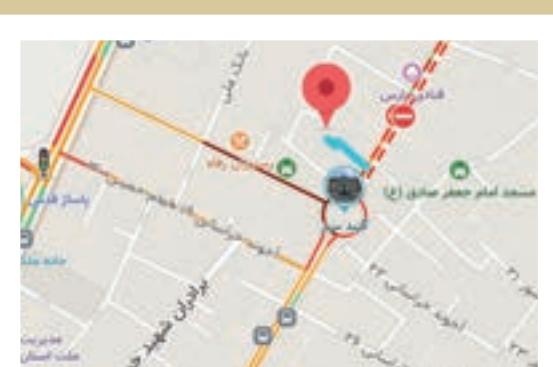
محدوده احتمالی کوچه خیام در نقشه سال ۱۳۱۰

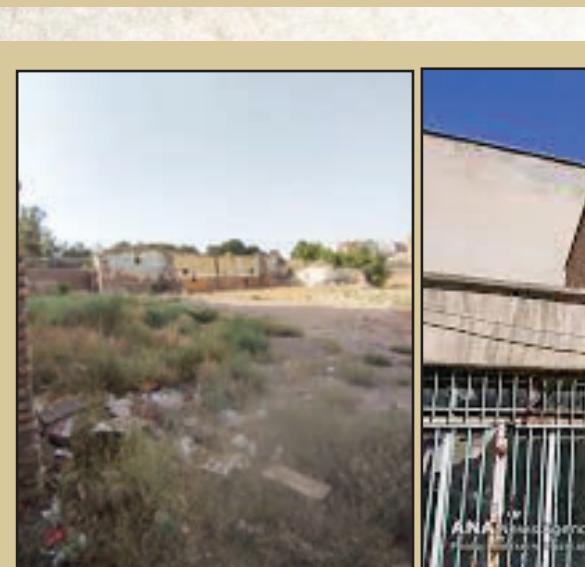
محدوده احتمالی کوچه خیام در نقشه سال ۱۳۲۵

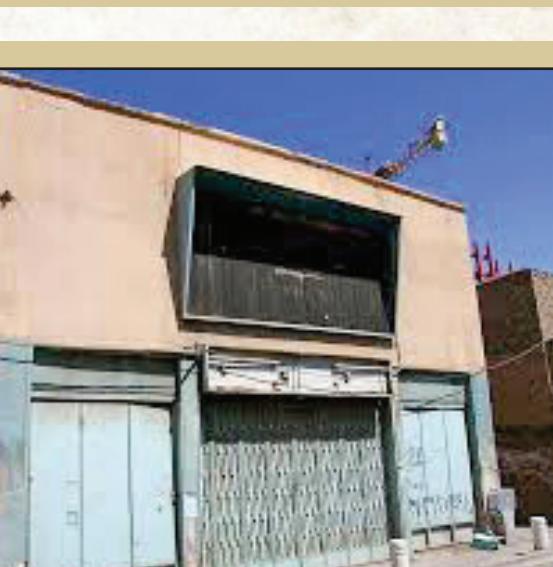
ISSN 1063-1933 • Volume 5 Number 1

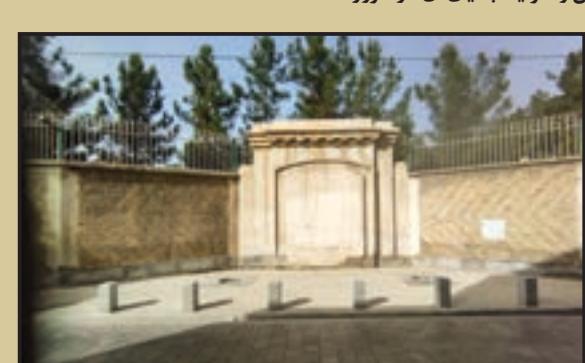
1488-Subj-Sys-10

سی د، سینما آسیا تا جنگلسا، بیش و شاباط بقایای، آن د، امروز

نمای چایخانه شاهین ساپریق

نمای ورودی اولیه کنسولگری سابق بریتانیا